կութեանը իր ձգտումներով և յոյսերով դուրս գալ այն խաօսից, որի մէջ նա գտնվում էր առաջ։

Այժմ միջոց կայ ցոյց տալ հասարակութեան ցանկութիւնները և նրա առելութիւնը դէպի յեղափոխականները։ Թէպէտ այս կարճ ժամանակամիջոցի մէջ հասարակութեան ձգտումները միայն ընդհանուր գծերով նկարվեցան, այնու ամենայնիւ դա էլ բաւական է սահման դնելու նրա մէջ, ինչ որ օրինաւոր և օգտակար է և ինչ որ սարսափ է ազդում ռուսաց երկրի վրա։

Ահա այս հետևանքներին հասնելուց յետոյ փակվեցաւ Գերագոյն մասնաժողովը։ Այս ծառայութիւնը երբէք չէ կարող մոռանալ ամբողջ Ռուսաստանը։

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՆՈՐ ՕՐԳԱՆ

—

Կամիմ մի քանի խօսք ասել «Մշակի» այն առաջնորդող յօդուածի մասին, որ առաջարկում է մի հայոց օրգան հիմնել Մօսկվա կամ Պետերբուրգ ֆրանսերէն և ռուսերէն լեզուով։ («Մշակ», № 119։)

Շատ խելացի և կարևոր առաջարկութիւն է դա. մենք պէտք է աշխատենք որքան կարելի է շատ գրել ու հրատարակութիւններ անել Տաճկաստանի հայերի խնդրի մասին եւրոպական լեզուներով։ Թիւրքիան՝ ինչպէս տեսնում ենք, ամենայն միջոցով աշխատում է ճնշել թէ՛ հայոց մամուլը և թէ՛ հայերի հասարակական ձայնը ու կարծիքը։ Թիւրքիայի քաղաքագէտ անձինք վերջապէս հասկացել են, որ հայոց խնդիրը շատ փափուկ է դարձել. այս պատճառով ամենայն միջոց գործ են դնում Հայաստանի և նրա որդւոց թշուառ վիճակը ապահով և բարւոք ցոյց տալ Եւրոպայի առաջ. նրանք ջանք են անում հաւատացնել Եւրոպայի տէրութիւններին, որ հայ կոչված ազգը ամենաչնչին մասն է կազմում Թիւրքաց պետութեան մէջ—այն է 17% (!?). Թէ Հայաստան բառը լոկ մի պատմական անուն է և ուրիշ ոչինչ. Թէ հայ ազգաբնակութիւնը երբէք սարսափելի սովի ազդեցութեան չէ՛ ենթարկվել. Թէ քաղաքակիրթ քրդերի և չերքեզների ձեռքով հայերին հասցրած կոտորածները խաբեբայ և բամբասող մարդկանց խօսքեր են և այլն և այլն։ Մի խօսքով Թիւրքիան սիստեմատիքապէս նեղել, ճնշել ու խեղդել է ուզում հային. նա բռնում է նրա ձեռը, որ նա չը գրէ, նա կապում է նրա բերանը, որ նա չը խօսի. նա ամենայն տեսակ չարամիտ գրպարտութիւններ է անում հայի վրա։

Ի՞նչ ենք անում մենք՝ ամենայն օր տեսնելով, լսելով ու կարդալով Թիւրքիայի այս անամօթ շողոքորթութիւնները և չարամիտ բանսարկութիւնները. մենք լռում ենք։ Ի՞նչ, գուցէ սպասում ենք, որ դանակը ոսկորին հասնի։ Չէ՞ որ այդ անստոյգ ու խաբեբայ տեղեկութիւնները կայծակի արագութեամբ տարածվում են Եւրոպայի բոլոր տէրութիւնների մէջ և փոքր առ փոքր սառեցնում են այն մի փշուր համակրութիւնը, որ նրանք ունեն դէպի հայը։ Չէ՞ որ լռելով ու անտարբեր մնալով մենք մահու վճիռ հարուած կը պատճառենք հայկական խնդրին և այնուհետև մեզ բարեա՛ւ ամենայն մի փայլուն ապագայ, գեղեցիկ յոյսեր, ազնիւ նպատակներ..... Ո՛չ, լռելով կարելի չէ՛ գործ տեսնել. և եթէ Թիւրքիայի հայը չունի զէնք, եթէ իր ձեռքով կարող չէ պաշտպանել իր անձը, իր ձեռքով պատժել իր թշնամուն— գոնէ գրե՛նք, բողոքե՛նք Թիւրքիայի խաբեբայ քաղաքականութեան դէմ. մեկնենք ու պարզենք մեր դատը Եւրոպային՝ նրան հասկանալի լեզուով։

Ահա՛ թէ ինչու «Մշակի» վերաբերեալ առաջարկութիւնը մի նոր օրգանի մասին արժանի է խորին ուշադրութեան և լիովին համակրութեան ամենայն մի ազնիւ հայի կողմից։ Հարկաւոր է ամենայն միջոց գործ դնել նրան իրագործելու որքան կարելի է շուտով. յետաձգելը անկարելի է։ Հարկաւոր է համոզել Եւրոպային, որ Թիւրքիան յատուկ իր օգտի համար ձևում, փոխում և աղաւաղում է ամենայն մի ստոյգ դէպք և պատահմունք հայերի վերաբերութեամբ, որ նա րէֆորմների պատրուակաւ միայն ատելութիւն և թշնամութիւն պէտք է գրգռէ հայի դէմ Հայաստանում բնակվող զանազան մոլեռանդ ազգութեանց մէջ և դրանով մի օրհասական կոտորած պատրաստէ հայի գլխին։ Պէտք է պարզել Եւրոպային, որ Թիւրքիան բոլորովին անընդունակ է երբ և իցէ կարգի բերել իր քայքայված տէրութիւնը և խաղաղութիւն ու բարօրութիւն ընծայել իր հպատակ ազգութիւններին—քանի որ զուրանն է արդարադատութեան, հաւասարութեան և մարդասիրութեան կշիռը։

Այս և սոցա նման կարևոր խնդիրների բացատրութիւնները, հայոց անցեալ և ներկայ կեանքի ճշմարիտ նկարագիրը, Հայաստանում տեղի ունեցած և ունելիք դէպքերը և հանգամանքները, Հայաստանի ազգաբնակութիւնների ստոյգ վիճակագրութիւնը—ահա՛ թէ ինչ պէտք է լինի բովանդակութիւնը նոր հայոց օրգանի, որին թոյլ կը տանք մեզ առաջին անգամ «L'Arménie» վերնագիրը առաջարկելու *)։

Բայց ո՞րտե՞ղ է որոնել այս մտքի իրագործումը հեռու հիւսիսում—Մօսկվա կամ Պետերբուրգ. հիւսիսում չը կայ հայութեան կենտրոն. բայց անպատճառ հարկաւոր է, որ այսպիսի ծանրակշիռ օրգանը լոյս տեսնէր մի բազմահայ կենտրոնում, այնպիսի մի քաղաքում, ուր լինէին հայոց մտաւորական, հասարակական և առևտրական շրջաններ։ Մեր կարծիքով Թիֆլիսին ամենից աւելի կը վայելէ գլուխ կանգնել այսպիսի մի վսեմ ձեռնարկութեան։ Մօսկվա, որպէս և Պետերբուրգ և այլ շատ քաղաքներ անկասկած չեն մերժելու իրանց նիւթական օժանդակութիւնը այս օգտաւէտ հրատարակութեան համար և պէտք է յուսալ, որ ամենայն միջոցով հոգ կը տանեն նոր օրգանի առաջադիմութեան մասին։

Իսկ դո՛ւք, մեծապատիւ խմբագիր, հաւատի եղէք, որ մե՛ծ և անսահման բարիք ցոյց տուած կը լինէք հայերին, եթէ յանձն առնուք պատւական «Մշակի» հետ միասին և L'Arménie հանդէսի խմբագրութիւնը։

Մօսկվա. Գր. Խալաթեանց

*) Իմ կարծիքով լաւ կը լինէր շաբաթաթերթը հրատարակել միայն ֆրանսերէն լեզուով.

ՆԱՄԱԿ ԵՐԵՒԱՆԻՑ

—

16 օգոստոսի

Դատաստանատները ամարանոց փոխադրվելուց յետոյ, այս տարի ևս անցեալ տարիների նման գողութիւնը շարունակվում է Երևանի մէջ, այն զանազանութեամբ միայն, որ այժմ նա աւելի շուտ շուտ է կրկնվում, քան թէ մի և որ և իցէ այլ ժամանակ. Քաղաքացիներից շատերը իրանց անձն ապահովելու և տների մէջ եղած ստացուածքն առատ պահելու համար գիշերը շատ անգամ անքուն են մնում. Քաղաքամասերից մանաւանդ Կոնդ թաղի բնակիչները դատապարտված են գիշերապահի պաշտօնը կատարելու. Դուք պէտք է տեսնէք, թէ ինչպէս գիշերվայ ժամի 12-ին կամ մէկին գողի շւոցին պատասխանում է մի այլ երկարաձիգ շւոց, որ նշանակում է. «դու տեղդ հանգիստ կաց և սպասիր, ես կը գամ օգնութիւն և մենք կը հասնենք նպատակներիս». Հետևանքը լինում է այն, որ միւս օրը քաղաքում խօսելիս են լինում, թէ այս ինչ կամ այն ինչ մարդու բոլոր ստացուածքը, մինչև անգամ հագի հագուստը գողերը տարել են և մերկացած ամուսինները, ձեռքները ծալած արդարադատութիւն են խընդրում.

Ասածներս լոկ խօսքեր չեն. հարիւրաւոր ապացոյցներ կան. Բացի սորանից օր ցերեկով փողոցներում ու հրապարակներում գող-աւազակներն ամենայն սատանայութեամբ դուրս են քաշում այս ու այն գիւղացու գրպանից նրա վերջին կոպեկները և նա, ախ ու վախ քաշելով, հազար անգամ անիծում է քաղաքն ու նրա միջի չար ու անսիրտ ժողովուրդը. Հարիւրաւոր օրինակներից մի պարզ ապացոյց բերեմ. Աբարանցի մէկը, Ղարանլուխ գիւղից, Անդրէաս Սահակեան անունով, իր մի հատ եզնով գալիս է քաղաք, որ ձեռքին ունեցած ութ մանէթ փողով ցորեն առնի իր ընտանիքի համար, մինչև որ գիւղի ցորենները կը հասնեն. Խեղճ գիւղացին քաղաք գալուն պէս գրպանից գողանալ է տալիս ութ մանէթը և մինչև գործի եղելութիւնը ոստիկանութեանը հասկացնելը և գողին բռնելը, եզը յափշտակում են. Բայց բարեբախտաբար վերջին դժբախտութիւնն անցնում է և այժմ խեղճ գիւղացին քաղաքում, առանց մի կտոր հացի, այս ու այն պաշտօնատեղում իր ցաւն է լալիս.

Հաւատացէք, որ մեր Երևանում այսպիսի օրինակները շատ են և, համարեա, սովորութիւն են դարձած. Շատ ժամանակ պէտք է անտարբերութեամբ նայել այսպիսի չարագործութիւնների վրա և լռել. Ես, ճշմարիտն ասած, կուզէի խօսել, կուզէի այս ու այն հիմնարկութեան, պաշտօնատեղի գործունէութիւնը նկարագրել, նրանց պակասութիւնները ցոյց տալ, բայց, իբրև մահկանացու մարդ, մէկից ակնկալութիւն ունեմ, միւսից երկիւղ, երրորդին ինձ բարեկամ եմ համարում և այլն. այս պատճառով ես ևս ուրիշների նման լռում եմ, սկսած խօսքս չը վերջացրած և մի հարց եմ դնում այստեղ թէ՝ ինչու համար հաշտարար դատաւորի օգնականը, Երևանի ժողովուրդը խառն յարաբերութիւնների մէջ թողած, գնացել, նստել է Գեղարդայ վանքում և այնտեղ է բարեհաճում խնդրատուներին ու գանգատաւորներին ընդունելու.

Ցովհաննէս—Հեթում

ՆԱՄԱԿ ԿԻԵՎԻՑ

—

Օգոստոսի 15-ին

Հեռանալով Թիֆլիսից ես ձեզ խոստացայ ժամանակ առ ժամանակ նամակներ ուղղել «Մշակի» մէջ տպելու համար. Եւ ահա ուղարկում եմ առաջին նամակս Կիեվից.

Տէր Աստուած. միթէ կայ երկրագնդի երեսի վրա տեղ, ուր հայի ոտքը կոխած չը լինէր. որ քաղաք ուզում էք գնացէք, ամեն տեղ հային կը հանդիպէք. Այս ինչ դժբաղդութիւն է.... Մինչև երբ կը շարունակէ հայը որոնել իր բաղդը օտար երկիրներում և այդպէս ցրվելով հետզհետէ անհետանալ....

«Այնտեղ լաւ է, որտեղ մենք չենք», մտածում է հայը, երբ մանաւանդ սկսում է նա վաճառականութեամբ պարապել. Եւ ահա հայը, որը ընտրում է վաճառականութիւնը, վեր է քաշում գըլուխը և գնում է. ո՞ւր է գնում, ինչու է թողնում նա իր տունը, ծննդեան տեղը, հայրենիքը. Ինքը գուցէ չէ իմանում. «Հեռու հեռու իմ հայրենիքից» է նրա միակ միտքը, «այնտեղ միայն կը կարողանամ հայթայթել իմ օրական ապրուստը» է՛հ, էլ ինչ հարկաւոր է ասել, որ այսպիսի հայը անընդունակ է դառնում Զացկի «И дымъ отечества намъ сладокъ и пріятенъ» խօսքերը հասկանալու.

Այսպիսի հայը միայն մի նպատակ ունի, միայն մի բան է մտածում, դա՝ «փողն» է. Բայց չէ որ նա չարաչար սխալվում է, կարծելով, որ «փողը» կարելի է վաստակել միայն օտար երկիրներում...

Այս անգամ խօսքս Կիեվի մեր հայ վաճառականների վրա է. Այստեղ կան մինչև 45—50 հոգի հայեր, որոնք պարապում են վաճառականութեամբ. կան նոյնպէս և 5—6 մարդ հայ-ուսանողներ. Հայ ուսանողների մասին ոչինչ ասելու չունեմ, որովհետև նրանց կեանքը չէ ստացել մի առանձին ուշադրութեան արժանի կերպարանք. Ամեն մէկը վարում է մի տեսակ առանձնացած կեանք, ամեն մէկը կարծես միայն իր սեպհական շահերով լինի զբաղված....

Դառնանք դէպի այստեղի հայ վաճառականները. Մտնում էք մի փոքրիկ խանութ, տեսնում էք քսան քսան գրվանքաներ զանազան փտած մրգեղէններից, մի քանի գրվանքա թէյ, փոքր ինչ աւելի կոտրատած շաքար, երկու-երեք գրվանքա կալըաս, մի քանի հացեր,—դա է այստեղի հայ վաճառականների մեծ մասի բոլոր հարստութիւնը. Հարցնող լինի թէ՝ սիրելի՛, ո՞ւր ես այստեղ եկել, ի՞նչու ես թողել հայրենիքդ. միթէ այնտեղ չը կարողացար այդպիսի չնչին առևտուրը առաջ տանել....

Այս օրերս անցնում եմ Կրեշչատիկ անուանած փողոցով (Կիեվի ամենալաւ փողոցն է), տեսնում եմ պատի մօտ նստած է մի մանրավաճառ. Երեսի գծագրութիւնից իսկոյն իմացայ նրա հայ լինելը և մօտեցայ նրան.

—Բարով, սիրելի՛, այստեղ ինչ ես շինում, հարցրի ես.

—Աստուծու բարի, աղա՛, առևտուր եմ անում, պատասխանեց նա ժպիտը երեսին.

Մի քանի րօպէից յետոյ իմացայ, որ նա Պարսկաստանից է եկել Կիեվ մանր մունր բաներ վաճառելու. Գոնէ նա գալով Պարսկաստանից իր հետ բերէր արևելքի ապրանքը, որ այստեղ կարող էր բաւական ձեռնտու գներով ծախել. ոչ, նա հաւաքել է մի քանի րուբլի, եկել է Կիեվ. մի 15—20 րուբլու մանր մունր բաներ է առել և բացել է իր վաճառականութիւնը. Ա՛խ, թշուառ հայեր. ամենքը ասում են, որ դուք խելօք ազգ էք. բայց ո՞ր խելօքը այդպէս կը վարվի....

Մի քանի աւելի խոշոր վաճառականներ բնակվում են այստեղ իրանց ընտանիքներով. Մէկ օր նստած եմ իմ ծանօթ վաճառականի խանութում և խօսում եմ ծանօթիս հետ. Ցուն է մտնում մի տիկին և նրա հետ մի 13-14 տարեկան օրիորդ. Այս տիկինը ինչ որ հարցրեց տաճկերէն իմ ծանօթին և հեռացաւ. Երբ սրանք դուրս գնացին խանութից, իմ ծանօթը դարձաւ դէպի ինձ. «Տեսէք, ասաց նա, դրքա հայեր են. այն տիկինը այստեղի հայ վաճառականի ամուսինն է, իսկ օրիորդը նրա աղջիկն է»։

—Բայց ի՞նչու ձեզ հետ տաճկերէն խօսեց, հարցրի ես.

—Դրանք հայերէն չեն իմանում. Մայրը միայն տաճկերէն է խօսում, իսկ աղջիկը միայն ռուսերէն.

—Իսկ իրանց հա՞յ են համարում, հարցրի ես հետաքրքրութեամբ.

—'Ի հարկէ, պատասխանեց նա զարմանալով, դրանք ամեն տարի գնում են Օդէսսա հաղորդվելու. այնտեղ տարին մի—երկու անգամ լինում է հայոց քահանան.

Եթէ «Մեղու»-ի խմբագիրը լսէր այս խօսքերը, 'ի հարկէ կը ծափահարէր. Նրա կարծիքով, դա կը լինէր դարձեալ մի փաստ, որը ցոյց է տալիս՝ ինչպէս հայոց եկեղեցին պահպանում է հայութիւնը. Բայց ամեն մի փոքրի շատէ բանիմաց մարդը կարող է միայն [illegible], տեսնելով ոչ սակաւ այդպիսի երևոյթներ, որոնք շատ պարզ ցոյց են տալիս, թէ ինչպէս կրօնական գաղափարները կլանել են հայի մէջ ազգայնութեան գաղափարները. Այդ տիկինը կարող է միայն ինքնիրան հայ համարել, կարող է նրան հայ համարել տգէտ ամբոխը, վերջապէս «Մեղու»-ի պ. խմբագիրը, բայց ոչ նա, որ հասկանում է՝ ի՞նչ է հայութիւնը, ի՞նչ է ազգայնութիւնը...

Հայը ծննդեան օրից լսել է, որ նա հայ է, որովհետև հայոց քահանան է նորան մկրտել, որովհետև նա հայոց եկեղեցու զաւակն է. Այդ կարծիքի եղել է և է տգէտ ամբոխը, նոյն կարծիքի է հայոց թերթի խմբագիրը.... Ի՞նչ կայ այսուհետև զարմանալու, որ հայը, ազգայնութեան գաղափարից զուրկ լինելով, անցնելով դէպի միւս եկեղեցին, նա էլ (ըստ մեծի մասին) իրան հայ չէ համարում. Նա, ընդունելով կաթօլիկութիւն, իրան ֆրանգ է անուանում, ընդունելով ուղղափառութիւնը իրան ռուս է անուանում. Թիֆլիսում մէկ ալեքսանդրոպօլցի հայ բժշկապետ ինձ պատմել է, որ նա տեսել է մի ամբողջ հայաբնակ գիւղ, որի բնակիչները դարձել են ուղղափառներ և չը նայելով, որ նոքա մաքուր հայերէն են խօսում, և ուրիշ լեզու չը գիտեն, իրանց ռուս են անուանում. Դա շատ բնական է և այլապէս չէր կարող լինել. Այդ բոլորը կարող է կրօնական գաղափարների ազդեցութեան հետևանքներ համարվել.

Եթէ հային հասկացրել էին, որ նա կորցնելով իր լեզուն, իր ազգային յատկութիւնները, ամեն տարի լոկ հաղորդվելով, նա հայ չէ կարող հա-